

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930(430)“18/20”:305-055.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-2-54>

Лідія ЛАЗУРКО,

orcid.org/0000-0002-9748-9249

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) lazurkol@gmail.com

Лариса СИНЯВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-5575-5775

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії України

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

(Черкаси, Україна) lora-s@meta.ua

ПРИХОВАНІ ФІГУРИ: ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Рецензія на: Jołanta Kolbuszewska. Kobiety w drodze na naukowy Olimp...

Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989).

Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. 381 s.¹

Соціокультурні зміни другої половини ХХ ст., завдяки яким жінка в науці перестала бути явищем екзотичним, стали імпульсом до рефлексій про місце, яке «друга стать» займає в історії. Історія жінок як наукова дисципліна за понад пів століття свого окремишнього існування здобула визнання та, природно, розширила своє дослідницьке поле. Від загального розуміння потреби вивчення жіночої проблематики відбувся рух у напрямку усвідомлення неабиякої складності предмету такого типу студій, його багатоаспектності. Однією з таких дослідницьких проблем стала тема жінки в науці і неабиякі здобутки в цьому напрямку бачимо у сучасній польській історіографії.

Найбільш характерними з-поміж таких праць є біографічні нариси, у яких звертається увага на місце знаних дослідниць у науці. Не бракує також студій, присвячених творенню узагальнюючого жіночого портрету певного наукового осередку, що включає в себе й аналіз інтелектуального доробку та роздуми про становище і статус жінок в науковому середовищі. Певним різновидом таких досліджень є нариси про представників окремих поколінь та їх внеску у розвиток науко-

вих дисциплін чи, такі суто гендерні роботи, які зосереджені на проблемах «чоловічого» і «жіночого» способу наукової діяльності. Проте більшість досліджень, що торкаються теми жінок в науці, акцентують на сучасному стані справ та пов'язаних з цим проблемах.

На цьому тлі неабияк виокремлюється дослідження присвячене жінкам у польській історичній науці професорки Лодзинського університету Йоланти Кольбушевської, чия увагу вже тривалий час привертає окреслена тема (Kolbuszewska, 2018: 119–134; Kolbuszewska, 2019: 189–200). І діяльність якої у цьому напрямку є такою плідною, що поки ми обговорюємо монографію 2020 року, світ побачила уже наступна праця авторки присвячена лодзинським адепткам Клію у 1945–1989 роках, котра також заслуговує на окрему увагу (Kolbuszewska, 2021).

Повертаючись до праці «Жінки в дорозі на науковий Олімп...» зазначимо, що у ній Й. Кольбушевська пропонує подивитися на генезу таких явищ, як диспропорційність гендерного представлення у інституціях та здобутті ступенів, звань й посад, що глибоко вкорінені у минулому і досі присутні у традиційно консервативному науковому просторі. Відтак дослідниця показує еволюцію становища жінок в історичній науці від часу отримання ними права на вищу освіту

¹ Jołanta Kolbuszewska. Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989). Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. 381 s.

наприкінці XIX ст. (часу професіоналізації історичних студій) і аж до схилку ПНР.

Як визначає сама авторка, попри те, що в центрі її уваги жінки-науковиці, ця праця є більшою мірою дослідженням з історії науки і історії історіографії, оскільки вона заповнює прогалини у вивченні і характеристики наукового доробку жінок і їхнього внеску в розвиток історіографії. Відтак основною перспективою дослідження, попри використання термінології та актуалізацію окремих проблем гендерних студій, є наукознавство. Та фактично у своїх роздумах авторка балансує між історією жінок (які є об'єктом вивчення) і історією науки (як дослідницького поля), що робить її дослідження вельми оригінальним.

Робота складається з чотирьох розділів, перші два з яких мають впроваджуючий характер. У них змальовується тло і вказуються контексти, що супроводжували входження жінок в освіту та науку. Третій та четвертий розділи присвячені темі присутності жінок у науці та їх внеску у поступ польської історіографії. Авторка рухається від загальних питань (жіноча освіта від найдавніших часів та боротьба жінок за право навчатися в університетах), через представлення специфіки професійної реалізації жінок у міжвоєнні часи (характеристика першого покоління жінок, що вийшли на самостійний науковий шлях) до аналізу наукових кар'єр історичкинь в часи ПНР.

У першому розділі «*Жінки і право на навчання*» піднімається питання багатомісних обмежень у сфері жіночої освіти. Відтворивши історичні умови, що склалися в Європі від найдавніших часів, авторка сконцентрувалася на проблемах Польщі другої половини XIX – початку XX ст.: відсутності політичної самостійності, соціально-економічних змін після останнього польського повстання 1863 р. і впливу цих явищ на трансформацію жіночої освіти. Наступним сюжетом є боротьба жінок за право навчатися в університетах Галичини (Краківському та Львівському) та доступ до вищих навчальних закладів поза межами краю. У цьому розділі ми бачимо й біографічні нариси перших студенток галицьких університетів, що обрали фах історика. Одним з найцікавіших підрозділів цього розділу є «*Періодичні у галицьких університетах – як відчували себе і як сприймалися*». У ньому Й. Кольбушевська, спираючись на спогади, листи, щоденники як самих студенток, так і їхніх колег та викладачів, відтворює навчальну атмосферу в університетських середовищах, акцентуючи на питаннях сприйняття та самосприйняття жінок, організації їхнього повсякдення, долання життєвих трудно-

щів (від ламання стереотипів до питань виживання в умовах, коли наукова праця не приносила матеріального зиску).

У другому розділі «*Незалежність та рівноправ'я польських жінок у науці*» представлено розвиток наукових кар'єр жінок у міжвоєнний період. Основною проблемою, на якій фокусується авторка, є питання про те, чи було створено в часи II Речі Посполитої умови для зрівняння прав обох статей у здобутті наукового статусу. Показано динаміку зростання кількості жінок, що змогли отримати у цей час науковий ступінь і звання. У цьому розділі ми також бачимо багато контекстової інформації про події політичного, соціально-економічного, та культурного життя, що безпосередньо впливали на розвиток освіти і науки й визначали наукову політику відродженої держави.

Неабиякою оригінальністю вирізняється третій розділ монографії – «*Перше покоління історичкинь-доцентів – колективна біографія*». Й. Кольбушевська представила «колективний портрет» тих, хто навчався в Галичині у першому двадцятилітті XX ст. (а також у відкритому з 1915 р. університеті у Варшаві) та будував свою кар'єру у незалежній Польщі. Авторка представила цей узагальнюючий образ адепток Клію (освіта, суспільне походження, перебіг кар'єр, науковий доробок, становище в науці), знову ж таки, дбаючи про тло та не випускаючи з уваги внутрішні мотиви діяльності своїх героїнь.

Четвертий розділ «*Академічне просування історичкинь у ПНР*», з огляду на хронологічні рамки і обсяг залученої інформації, є найбільш об'ємним. Авторка впроваджує читача в реалії радянської системи організації науки та зосереджується на наукових здобутках жінок. У першому підрозділі представлено специфіку розвитку історичної науки та вищої освіти у Польщі після Другої світової війни з особливою увагою до кадрової політики, впровадження якої відчутно змінило умови наукового просування у порівнянні з попередньою епохою. Ключовими питаннями, на яких акцентує Й. Кольбушевська є питання про те, наскільки влада ПНР підтримувала наукові прагнення жінок, які перешкоди вони долали, просуваючись кар'єрними щаблями, чи мали свої представництва у керівництві навчальними та науковими закладами, врешті яким було (і як змінювалася) співвідношення представників обох статей на окремих рівнях кар'єри?

У другій частині цього розділу авторка сконцентрувалася на історичкинях, які в часи ПНР змогли побудувати власну наукову кар'єру. Подано короткі

біографічні нариси, з'ясовано особливості працевлаштування і наукові зацікавлення 50 дослідниць історії. Окрім того Й. Кольбушевська здійснила зіставлення просування жінок у «старих» (Краківському, Варшавському та Познанському) та «нових» (Лодзинському, Торунському і Люблінському) університетах, що постали після Другої світової війни. Показовою ілюстрацією цих особливостей став графік змін у співвідношенні чоловіків та жінок у вказаних інституціях. Згідно цього у «молодих» осередках, що гостро відчували кадровий голод повоєнної доби, створювалися більш сприятливі умови для наукового зростання жінок.

У третій частині цього розділу бачимо представлення колективного образу історикинь часів ПНР. Тут порушується питання чисельності дослідниць минулого, вивчається їхня поколіннева приналежність, досліджується (чи, радше, розслідується) соціальне походження жінок, які часто змушені були приховувати своє минуле. Багато уваги авторка звертає на зовнішні та внутрішні чинники перебігу наукових кар'єр жінок, вивчає дослідницьку проблематику, їхнє становище в національній та світовій науці. З огляду на специфіку радянського часу Й. Кольбушевська занурюється також і у проблеми заангажування своїх героїнь у політичне життя, що було тісно пов'язано зі світоглядними питаннями. Авторка фокусується на з'ясуванні чинників, що впливали на темпи просування жінок в історичній науці, а також на представленні наукових здобутків, котрі вінчали професійну кар'єру жінок.

Оригінальністю відзначаються висновки дослідження, у яких авторка звертається до сучасного стану гендерного співвідношення у польській науці загалом та історичній зокрема. У цьому вона звертається до властивого для «gender studies» образу «дірявого водогону» з якого на виході годі чекати достатньо води. Тут ми бачимо багато графіків, що унаочнюють зменшення чисельності жінок у міру підняття на вищі кар'єрні щаблі, диспропорційність у працевлаштуванні та констатують значну нерівність у співвідношенні жінок і чоловіків на керівних посадах і на вершині наукової ієрархії. Такий погляд дає можливість показати як повільно змінюються традиції, вироблені у «скроєному» чоловіками й для чоловіків науковому університетському середовищі і як, попри це, у науці все ж проступають/пробиваються жіночі риси.

Як бачимо з аналізу змісту предметом дослідження Й. Кольбушевської є наукові кар'єри польських дослідниць історії, шляхи їхнього професійного розвитку, оцінки інтелектуального доробку з метою показати їх роль у розвитку польської істо-

ріографії. А також з'ясування відмінностей жіночої та чоловічої наукових кар'єр на різних їхніх щаблях, відслідковування гендерного співвідношення в університетській ієрархії, виявлення розбіжностей у напрямках наукових інтересів жінок і чоловіків.

Як уже зауважувалося характерною особливістю цієї праці є широке змалювання контекстів – змін у політичних, соціально-економічних, культурних обставинах суспільного життя та трансформації колективної свідомості впродовж кількох епох – від схилку ХІХ ст. до кінця 80-х рр. ХХ ст. Безумовно це одна з найбільш сильних сторін дослідження. Такий підхід дав можливість зафіксувати явища та відстежити їх генезу, виявити певні закономірності, що склалися впродовж тривалого часу і досі притаманні польській науці. Це також дало можливість авторці співвіднести висновки, отримані в ході історіографічного дослідження з тим, що відбувається у сучасній польській гуманістиці загалом.

Характеризуючи питання методології цього дослідження, відзначимо, що Й. Кольбушевська застосувала оригінальну схему, у якій поєднала засоби історіографічного пізнання та соціологічні методи. Що до останнього – авторка спирається на розроблену лодзинською соціологинєю Анною Зисяк методику створення колективної біографії жінок-учених, що передбачає звернення уваги на поколінневу приналежність, соціальне походження, шкільну та університетську освіту, позанаукову діяльність, заангажованість у суспільні проблеми та приватне життя. Останньому Й. Кольбушевська приділяє особливу увагу, відзначаючи, що «вчений живе не лише наукою, а й змагається з буденністю, взаємодіє з іншими людьми, об'єктами, ідеями – усім тим, що вплетене в складну тканину суспільного існування» (Kolbuszewska, 2020: 14). Для дослідниці поділ на зміст науки і її контексти є доволі умовним оскільки ці сфери є взаємопроникні. Зазначимо, що такий підхід став візитівкою попередньої монографії авторки, присвяченої Тадеушу Корзону (Kolbuszewska, 2012).

З погляду історії науки найважливішим елементом такого колективного портрету історикинь стала реконструкція їхніх наукових кар'єр, характеристика інтелектуального доробку і оцінка його значення. Щоправда в тій частині, яка присвячена епосі ПНР було обрано дещо іншу тактику з огляду на зростання чисельності дослідниць. Тут Й. Кольбушевська співставляє навчальні заклади з тривалою історичною традицією з університетами, створеними після війни. Порівнюються

кількісні показники (чисельність дослідниць, кількість захистів), розвиток кар'єр, дослідницька проблематика, політичні погляди, становище жінок та покладені на них функціональні обов'язки, а також співвідношення чоловіків та жінок у «старих» і «нових» інституціях. Таке зіставлення Й. Кольбушевська вважає показовим у відслідковуванні нової радянської кадрової політики та шансів на працевлаштування й просування, котрі отримували жінки в цих інституціях. Як бачимо, у цьому аналізі немає місця жінкам з Польської академії наук, оскільки цей заклад мав зовсім іншу специфіку діяльності, а також не беруться до уваги університети, що відкривалися у 60–70-х рр. ХХ ст. Відтак усі висновки ґрунтовані на вибірці, що є показовою в університетській системі координат, яка склалася на середину ХХ ст.

Поряд з характеристикою специфіки обраної авторкою методологічної стратегії, важливим є також і окреслення джерельної бази дослідження. Особливо з огляду на основну проблему матеріалів з гендерної історії – труднощів з пошуком у джерелах жіночої присутності. Оскільки, як зауважує сама авторка, ця праця тягнє до царини історії історичної науки, ми бачимо класичний для такого дослідження набір джерел, основу якого складає наукова література, значне місце у якій займають праці її героїнь. Реконструкції професійного становлення ґрунтуються на залученні значних масивів архівних матеріалів з діяльності університетів (особові справи, звіти з різноманітних засідань, документи, що супроводжують

захисти дисертацій тощо) та наукових опрацювань присвячених освітньо-професійному становленню істориків, яких не бракує у польській історіографії. У відтворенні приватної історії своїх героїнь Й. Кольбушевська активно використовує джерела особового походження (рефлексії про дослідниць і самих дослідниць, їхніх колег, менторів, що відклалися у щоденника, мемуарах, листах). Важливе місце у джерельній базі займає наукова преса, багата на рецензії, матеріали «pro memoria» тощо.

Підсумовуючи, відзначимо, що представлення особливостей реалізації кар'єр жінок в науці на широкому тлі розвитку польської історіографії, що не є звичним «gender studies», не є «чистою» історією історичної науки чи класичною біографією, можна трактувати як певний компроміс, результатом якого стала жива історія жінки в науці, сповнена яскравими образами. Робота Й. Кольбушевської «Жінки в дорозі на науковий Олімп...», що постала на перетині багатьох дослідницьких напрямків, є оригінальною, дуже цікавою і вельми майстерно написаною. Звичайно обрана авторкою перспектива польської історичної науки диктувала свою логіку відбору дослідницького матеріалу, у якому незауваженими залишилися представниці інших націй у інтелектуальному просторі схилку ХІХ – першій половині ХХ ст. Але представлена у праці дослідницька модель, екстрапольована на український (і не тільки) ґрунт, окреслює перед нами нові горизонти пізнання, відкриваючи тему присутності жінки в історії науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kolbuszewska J. Kobiety na naukowym Olimpie? Łódzkie adeptki Klio w latach 1945–1989. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021. 270 s.
2. Kolbuszewska J. Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. 381 s.
3. Kolbuszewska J. Kobiety w refleksji historycznej Pawła Jasienicy na przykładzie Ostatniej z rodu. *Sensus Historiae*. Vol. XXXVII, 2019/4. S. 189–200.
4. Kolbuszewska J. Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. 366 s.
5. Kolbuszewska J. Wskrzeszenie państwa polskiego a równouprawnienie kobiet w nauce. *Sensus Historiae*. Vol. XXX, 2018/1. S. 119–134.

REFERENCES

1. Kolbuszewska J. Kobiety na naukowym Olimpie? Łódzkie adeptki Klio w latach 1945–1989 [Women on the scientific Olympus? Lodz adepts Klio in the years 1945–1989]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021. 270 s.
2. Kolbuszewska J. Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989) [Women on the way to the scientific Olimp ... Academic career of Polish historians (from the end of the 19th century to 1989)]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. 381 s.
3. Kolbuszewska J. Kobiety w refleksji historycznej Pawła Jasienicy na przykładzie Ostatniej z rodu [Women in Paweł Jasienica's Historical Reflection on the Example of the Last of the Family.]. *Sensus Historiae*. Vol. XXXVII, 2019/4. S. 189–200.
4. Kolbuszewska J. Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. 366 s.
5. Kolbuszewska J. Wskrzeszenie państwa polskiego a równouprawnienie kobiet w nauce [The revival of the Polish state and the equal rights of women in science]. *Sensus Historiae*. Vol. XXX, 2018/1. S. 119–134.